

Радован Радић

Универзитет у Источном Сарајеву, Република Српска

Музичка академија

e-mail: radovan.radic@mak.ues.rs.ba

**Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Ε΄ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΩΝ
ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΡΑΛΛΗ ΚΑΙ ΠΟΤΛΗ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ
ΘΕΩΡΙΑΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ
ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΥ**

Abstract: Το ζήτημα του αυτοκεφάλου της μητρόπολης Μαυροβουνίου, τις τελευταίες δεκαετίες, αποτελεί φλέγον θέμα στους κόλπους της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Οι οπαδοί του αυτοκεφάλου χρησιμοποιούν στα κείμενά τους ως επιχείρημα το έργο των καθηγητών Ράλλη και Ποτλή, και συγκεκριμένα τον Ε΄ τόμο του Συντάγματος, όπου η μητρόπολη Μαυροβουνίου χαρακτηρίζεται ως αυτοκέφαλη.

Οι δύο Αθηναίοι καθηγητές, Γεώργιος Ράλλης και Μιχαήλ Ποτλής, μετά την απελευθέρωση του υπόδουλου ελληνικού έθνους από τους Οθωμανούς, για τις ανάγκες του νεοϊδρυθέντος κλάδου του Εκκλησιαστικού δικαίου της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά και για τους ειδικούς ερευνητές και αναγνώστες, συντάσσουν ένα περίφημο εζάτομο έργο: το «Σύνταγμα». Το έργο αυτό στην συνέχεια αποτέλεσε μοναδική πηγή στο επιχείρημα του επισκόπου Ζάρας και Ιστρίας, Νικόδημου Μίλας, στη συγγραφή του κειμένου περί αυτοκεφάλου της μητροπόλεως Μαυροβουνίου στο νομικό του έργο, το «Κανονικό Δίκαιο».

Το όνομα επισκόπου Ζάρας και Ιστρίας συνδέεται και με την συγγραφή του Συντάγματος της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας στο Μαυροβούνιο και του Συντάγματος του Εκκλησιαστικού δικαστηρίου στο Μαυροβούνιο, στα οποία η μητρόπολη αναφέρεται ως αυτοκέφαλη.

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι η εξέταση και η ανάλυση των σχέσεων και επιδράσεων ανάμεσα στα κείμενα: το «Σύνταγμα Ε΄» τόμος των καθηγητών Ράλλη και Ποτλή και του «Κανονικού Δίκαιου» του επισκόπου Νικόδημου Μίλας.

Key words: Ράλλης και Ποτλής, Σύνταγμα Ε΄, κατάλογος «Τάξεις των θρόνων», Νικόδημος Μίλας, Αυτοκέφαλο, μητρόπολη Μαυροβουνίου.

Σύντομη ιστορική ανασκόπηση

Η ίδρυση της επισκοπής Ζέτας, ύστερα μητρόπολη Μαυροβουνίου, πραγματοποιείται την ιστορική στιγμή της ξαφνικής ανόδου στην παπική εξουσία της Δυτικής Ευρώπης του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ (Para Innocentius Tertius, 1198-1216). Η άνοδος της παπικής εξουσίας συνδέεται με την άφιξη στον θρόνο της Ρώμης του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄, ο οποίος στην ιστορία της Εκκλησίας έχει μία ξεχωριστή θέση λόγω της διαμορφώσεως της γνωστής παπικής θεωρίας περί της Εκκλησίας της Ρώμης ως «μητέρας Εκκλησίας» πασών των Εκκλησιών¹. Οι

¹ Радић 2022a, 203-205.

εκκλησιαστικές πεποιθήσεις της Ρώμης, υπό την έντονη πίεση της Τέταρτης Σταυροφορίας, μεταδίδονται σε ολόκληρη την Βαλκανική χερσόνησο. Ο Άγιος Σάββας θέλοντας να τερματίσει τις ισχυρές εκκλησιαστικές επιδράσεις της Ρώμης στην Ράσκα, μετά τις αποφασιστικές συνομιλίες του 1219 στη Νίκαια, με τον αυτοκράτορα Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρη (+1222)², ιδρύει την Σερβική Αρχιεπισκοπή. Με την άφιξή του από την Νίκαια στην χώρα του, το 1220 ο Άγιος Σάββας ιδρύει άλλες οκτώ νέες επισκοπές, μία εκ των οποίων είναι και της Ζέτας³. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η τοποθεσία της νέας επισκοπής του Σάββα, της επισκοπής Ζέτας, η οποία δίπλα στην επισκοπή του Χουμ, βρίσκεται στα ακραία σύνορα του Ανατολικού Ιλλυρικού, παράπλευρα στην περίφημη ρωμαιοκαθολική αρχιεπισκοπή του Μπαρ. Από τη στιγμή της ιδρύσεώς της έως και την κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου στις 11 Σεπτεμβρίου του 1766, με το βεράτιο του Οθωμανού Σουλτάνου Μουσταφά Γ΄ (1757-1774)⁴, η επισκοπή Ζέτας η μετέπειτα μητρόπολη Μαυροβουνίου⁵, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του Σερβικού Πατριαρχείου⁶.

Με τις Οθωμανικές κατακτήσεις και στη συνέχεια με την κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου, το 1766, αλλάζει ο εκκλησιαστικός χάρτης των Βαλκανίων⁷. Το Μαυροβούνιο βρίσκεται σε μία ορεινή περιοχή ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην Βενετία και από μέρους των δεσποτών του Μαυροβουνίου οργανώνεται ένα θεοκρατικό κράτος. Στο προαναφερόμενο, ο δεσπότης Μαυροβουνίου είναι ο πολιτικός άρχοντας και ο επίσκοπος. Οι δεσπότες του Μαυροβουνίου άριστα διαχειρίζονται το ενδιαφέρον της Ρωσικής Αυτοκρατορίας για τους «υπόδουλους αδελφούς» ευρισκόμενους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ήδη από την εποχή του δεσπότη Πέτρου Α΄ Πέτροβιτς (+1830)⁸, σύμφωνα με την πληροφορία, την οποία αντλούμε από την επιστολή του ίδιου προς τους κατοίκους του Τσεκλίν (Секлин)⁹, και χρονολογείται από τις 11 Μαΐου του 1828, το Μαυροβούνιο βρίσκεται υπό την εύνοια και προστασία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας¹⁰ «*εμείς που βρισκόμαστε υπό την αιγίδα του μεγάλου βασιλιά των Χριστιανών*»¹¹. Λόγω της εξωτερικής πολιτικής, επειδή στο Μαυροβούνιο δεν αναγνώριζαν την πολιτική εξουσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά ούτε την πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως¹², ήδη από την εποχή του Πέτρου Β΄ Πέτροβιτς (1831-1851)¹³ οι υποψήφιοι επίσκοποι του Μαυροβουνίου αναχωρούν στην Αγία Πετρούπολη λόγω προκείμενης χειροτονίας. Την περίοδο αυτή η χειροτονία στο Τσέτινιε δεν είναι δυνατή επειδή η επισκοπή έχει μόνον έναν επίσκοπο. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ρωσίας στην συνεδρίαση της 13^{ης} Μαρτίου του 1844 στην Αγία Πετρούπολη, προάγει τον επίσκοπο Πέτρο Β΄ Πέτροβιτς σε μητροπολίτη Μαυροβουνίου¹⁴.

² Ταρνανίδης 2002, 30.

³ Стојановић 1902, 94; Радић 2022b, 115; Λόης 2017, 372.

⁴ Ταρνανίδης 2002, 89-90.

⁵ Λόης 2008, 63-64.

⁶ Χρυσάνθου 1715, πθ΄.

⁷ Αγγελόπουλος 1984, 59-64.

⁸ Αγγελόπουλος 1967a, 377.

⁹ Χωριό στην λίμνη Σκόδρας, προς την Αλβανία.

¹⁰ Милићевић 1981, 163-164; Стаματοвић 2014, 271.

¹¹ Који се находимо под високославним крилом великога Цара христијанскога. Петар I 1935, 211.

¹² Дожић 1935, 7.

¹³ Αγγελόπουλος 1967b, 377-378.

¹⁴ Дурковић-Јакшић 1991, 48 – 49.

Η θέση της μητρόπολης Μαυροβουνίου στην «Τάξις των θρόνων» των καθηγητών Ράλλη και Ποτλή

Την έκτη δεκαετία του ΙΘ αιώνα, στην απελευθερωμένη Αθήνα, δύο διακεκριμένοι καθηγητές της Νομικής Σχολής Αθηνών και ύστερα υπουργοί δικαιοσύνης¹⁵ του Βασιλείου της Ελλάδος, ο Γεώργιος Α. Ράλλης (+1883) και ο Μιχαήλ Ποτλής (+1863), για τις ανάγκες του νεοϊδρυθέντος κλάδου του Εκκλησιαστικού δικαίου της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά και γενικότερα για άλλες ανάγκες¹⁶, εκδίδουν ένα περίφημο, για την εποχή εκείνη, εξάτομο έργο υπό τον τίτλο: «*Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τε αγίων και πανευφίμων αποστόλων, και των ιερών οικουμενικών και τοπικών συνόδων, και κατά μέρος αγίων πατέρων*». Το έργο εκδίδεται στο αθηναϊκό τυπογραφείο «*Αυγή*» μεταξύ του 1852 και 1859. Το Σύνταγμα είναι κατά τον χαρακτηρισμό των ιδίων των συγγραφέων μία «*Συλλογή*»¹⁷ των κανόνων των οικουμενικών και τοπικών συνόδων, όπως και πολυάριθμων πατριαρχικών και αυτοκρατορικών διατάξεων αλλά και διάφορων κανονικών πραγματειών.

Σκοπός της εκδόσεως των Τυπικών, των καταλόγων και των εκθέσεων των θρόνων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, κατά τους συγγραφείς, δεν είναι μία προσπάθεια πλήρους πραγματείας περί αυτού του σπουδαίου ζητούμενου αλλά η δυνατότητα του αναγνώστη να είναι σε θέση να μελετήσει από τη συλλογή αυτή τα πρωτότυπα κείμενα σχετικά με την διαίρεση των εκκλησιαστικών επαρχιών και την ιστορία τους¹⁸.

Εξεχωριστό ενδιαφέρον για την μελέτη μας παρουσιάζει ο Ε΄ τόμος του Συντάγματος των θείων και ιερών κανόνων, εκδιδόμενος το 1855 στο ίδιο αθηναϊκό τυπογραφείο. Σύμφωνα με την μαρτυρία, την οποία συναντάμε στην εισαγωγή του έργου, ο τόμος παρουσιάζεται στην παρούσα μορφή ύστερα της επιθυμίας των συγγραφέων προς έκδοση του νομοθετικού έργου του νομοθέτη, καταγόμενου από την Θεσσαλονίκη, Ματθαίου Βλάσταρη σε ένα ανεξάρτητο τόμο (ΣΤ΄ τόμος)¹⁹. Ο Ε΄ τόμος περιλαμβάνει τις πατριαρχικές και αυτοκρατορικές διατάξεις γραμμένες κατά την περίοδο μετά του Μεγάλου Φώτιου (+893) και του νομοθετικού του έργου, όπως και τις διάφορες κανονικές πραγματείες και διάφορης φύσεως γράμματα αλλά και πολύ σημαντικά λεγόμενα Τυπικά, ή καταλόγους, ή Εκθέσεις²⁰ περί της Τάξεως των θρόνων της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας. Από την σελίδα 455 έως την σελίδα 530 του Ε΄ τόμου, οι συντάκτες προσθέτουν τα αρχαία εκκλησιαστικά Τυπικά ή τους εκκλησιαστικούς καταλόγους κατατάξεων των εκκλησιαστικών θρόνων της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Στο μέρος αυτό του τόμου συναντάμε καταλόγους των εκκλησιαστικών συγγραφέων: του Επιφανίου Κύπρου, βασιλέως Λέοντος Σοφού, Νείλου Δοξαπατρή και του Ανδρονίκου του Γέροντος.

Για την μελέτη μας αναδεικνύεται πολύ σημαντική η περίοδος, η οποία αρχίζει με την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως. Οι δύο Αθηναίοι καθηγητές, για να περιγράψουν την σύγχρονη κατάσταση «*κατά την σημερινή τάξη*»²¹ που επικρατεί στους θρόνους της Ορθόδοξης Εκκλησίας μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 συντάσσουν ένα κατάλογο υπό τον τίτλο η «*Τάξις των θρόνων της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*»²². Βέβαια, για την περίοδο μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως, έως και το 1715, υπάρχει ο κατάλογος ή το Συνταγμάτιον του Χρυσάνθου πατριάρχη Ιεροσολύμων, το οποίο έγραψε προς τον ηγεμόνα

¹⁵ Ήγκιη 2021, 275-276.

¹⁶ Ράλλης & Πότλης 1855, ιβ΄.

¹⁷ *Αν και την Συλλογήν ταύτην*. Βλ. όπου παρ. σελ. ε΄.

¹⁸ Βλ. όπου παρ. σελ. ια΄.

¹⁹ Βλ. όπου παρ. σελ. ε΄-στ΄.

²⁰ Φειδάς 1994, 211.

²¹ Ράλλης & Πότλης 1855, ιε΄.

²² Βλ. όπου παρ. σελ. 513.

πάσης Ουγγροβλαχίας βοεβόδα κύριον Ιωάννην Στέφανον Καντακουζηνό²³, εκδιδόμενο τον μήνα Μάρτιο του 1715 στο Τεργοβύστο της Βλαχίας²⁴. Οι λόγοι λοιπόν που οδηγούν τους Αθηναίους συγγραφείς στη σύνταξη νέου καταλόγου, βρίσκονται στις «μεταβολές»²⁵, οι οποίες πραγματοποιούνται στους θρόνους των Ορθοδόξων Εκκλησιών μετά την συγγραφή του Συνταγμάτιου του 1715. Πρόκειται για τις «μεταβολές» που αφορούν την μετάθεση από πρωτοβαθμίου θρόνου του Πατριαρχείου Μόσχας σε «Αγιότατη Διοικούσα Σύνοδος της Ρωσίας»²⁶, του γεγονότος της καταργήσεως του Πατριαρχείου Πεκίου (1766) και της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος (1767) και τις παραχωρήσεως των δικαιοδοσιών τους στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αλλά και της ιδρύσεως, μιας νέας αρχιεπισκοπής στον παραδοσιακό χώρο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, της Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Επίσης, «μεταβολές» παρουσιάζονται σε επισκοπές ευρισκόμενες, την περίοδο συγγραφής, στην Αυτοκρατορία της Αυστροουγγαρίας αλλά και στην επισκοπή στα οθωμανικά-αυστροουγγρικά σύνορα της πόλης Τσέτινιε - επισκοπές που κατά το Συνταγμάτιον του Χρυσάνθου αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της Σερβικής Εκκλησίας²⁷. Λόγο τούτου, από τον κατάλογο του πατριάρχη Χρυσάνθου οι συντάκτες δανείζονται μόνον το περιεχόμενο της σελίδας 66²⁸, την «Διάγνωσης περί των θρόνων»²⁹ και ελάχιστα άλλα στοιχεία προσθέτοντάς τα στις παραπομπές.

Τον κατάλογο οι καθηγητές Ράλλης και Πότλης, όπως σημειώνουν στην εισαγωγή αλλά και στην παραπομπή 1, σελίδα 513, του Ε' τόμου του Συντάγματος, συντάσσουν βάση των δύο, για την εποχή τους, σύγχρονων καταλόγων. Πρόκειται για τον κατάλογο ή το «Συνταγμάτιον της Αγίας και Μεγάλης Εκκλησίας» - της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως - το οποίο εκδίδεται τον Απρίλιο του 1855 και το Συνταγμάτιον της Εκκλησίας της Ρωσίας, εκδιδόμενο στην Αγία Πετρούπολη το 1851. Επίσης, όπως σημειώνουν στην ίδια παραπομπή, οι καθηγητές χρησιμοποιούν και έναν παλαιότερο κατάλογο, από το 1715, το ήδη αναφερόμενο, του Χρυσάνθου πατριάρχη Ιεροσολύμων³⁰. Προς την σύνταξη του καταλόγου της αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος, όπως σημειώνουν στην παραπομπή 4, σελίδα 530, χρησιμοποιούν το Καταστατικό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος³¹.

Τις δυσκολίες στην σύνταξη του καταλόγου τους, οι συγγραφείς συναντάνε στα κεφάλαια αναφερόμενα στην Εκκλησία της Αυστριακής Μοναρχίας, στην «πολιτική περιοχή»³² του Μαυροβούνιου και στον όρο Σινά. Πρόκειται για τα κεφάλαια του καταλόγου Ζ', Η' και Θ. Τα προβλήματα που συναντάνε στο κεφάλαιο Ζ', είτε στην Εκκλησία της Αυστριακής Μοναρχίας ή αρχιεπισκοπή των Καρλοβίτζης (Καρλοβακίων)³³, σχετίζονται με τις επισκοπές Τρανσυλβανίας και Ερδελίας³⁴, οι οποίες πρότερα υπάγονταν στην δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ενώ τώρα ευρίσκοντο υπό την δικαιοδοσία της Αρχιεπισκοπής Καρλοβίτζης. Στο επόμενο κεφάλαιο, υπό τον αριθμό Η', τα θέματα αναφέρονται στην εκκλησία του όρους Σινά. Η ίδια, στον κατάλογο των καθηγητών, σύμφωνα

²³ Χρυσάνθου 1715, Ι.

²⁴ Βλ. όπου παρ.

²⁵ Ράλλης & Πότλης 1855, ιε'.

²⁶ Τώρα: *Η Αγιότατη Διοικούσα Σύνοδος της Ρωσίας*. Ράλλης & Πότλης 1855, 525.

²⁷ Χρυσάνθου 1715, πθ'.

²⁸ Ράλλης & Πότλης 1855, ιε'.

²⁹ Χρυσάνθου 1715, 66.

³⁰ Βλ. όπου παρ.

³¹ Ράλλης & Πότλης 1855, 530.

³² Το Μαυροβούνιο πριν το 1878 δεν είναι διεθνώς αναγνωρισμένο. Στο έγγραφο της Ρωσικής Συνόδου εκδιδόμενο το 1844 αποκαλείται όχι ως κράτος αλλά ως περιοχή. Дурковић-Јакшић 1991, 52.

³³ Σχετικά με το βίο των Σέρβων στην Αυστροουγγαρία και την μητρόπολη Καρλοβακίων βλ.: Λόης 2017, 459-492.

³⁴ Ράλλης & Πότλης 1855, 528.

με το ρωσικό Συνταγμάτιον από 1851 χαρακτηρίζεται ως αυτοκέφαλη. Όμως, στον κατάλογο της Μεγάλης Εκκλησίας, όπως και πρότερα στον κατάλογο του Χρυσάνθου, η αρχιεπισκοπή αναφέρεται ως υπαγόμενη στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων³⁵. Τις παρατηρήσεις τους οι δύο καθηγητές σημειώνουν στην παραπομπή 1.

Το κεφάλαιο Θ' του καταλόγου, αναφερόμενο στη μητρόπολη του Μαυροβουνίου, κατέχει ξεχωριστή θέση για την μελέτη μας. Στο κεφάλαιο αυτό η μητρόπολη Μαυροβουνίου χαρακτηρίζεται ως αυτοκέφαλη. Στο συμπέρασμα αυτό οι Ράλλης και Ποτλής καταλήγουν υπό την ισχυρή επίδραση του ρωσικού Συνταγμάτιου, στο οποίο ανατρέχουν και το παραπέμπουν: «Ὡς πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ρωσσίας καὶ Αὐστρίας ἠκολουθήσαμεν τῷ ἐν Πετρούπολει ἐκδοθέντι Συνταγματίῳ τοῦ ἔτους 1851»³⁶. Το Ρωσικό Συνταγμάτιον γράφεται σίγουρα πριν την είδηση του θανάτου του μητροπολίτη Μαυροβουνίου Πέτρου Β' στις 19 Οκτωβρίου 1851³⁷, επειδή ο ίδιος στον Αθηναϊκό κατάλογο, ο οποίος δανείζεται στοιχεία από το Ρωσικό, τέσσερα χρόνια μετά τον θάνατό του αναφέρεται ως μητροπολίτης και δεσπότης Μαυροβουνίου³⁸. Όμως η διχογνωμία στις διαθέσιμες πηγές: Ρωσικές – Κωνσταντινουπόλεως – Χρυσάνθου, όπως και οι διορθώσεις και παρατηρήσεις εκ μέρους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως αναφερόμενες στην εισαγωγή του τόμου Α'³⁹, αναγκάζουν τους συντάκτες προς εισαγωγή μίας παραπομπής υπ αριθμ. 2, η οποία απεικονίζει τον χρόνο συγγραφής του καταλόγου: «(2) Τὴν τάξιν ταύτην κατέχει κατὰ τὸ Ῥωσικὸν Συνταγμάτιον· ἐν δὲ τῷ τῆς Μεγάλης Εκκλησίας οὐ μνημονεύεται. Τὸ πάλαι ὑπέκαιτο τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Πεκίου»⁴⁰.

Ὡς αποτέλεσμα της πράξης αυτής, έχουμε η μητρόπολη του Μαυροβουνίου, στο Θ' κεφάλαιο του καταλόγου των Αθηναίων καθηγητῶν να αναφέρεται ως εξής:

Θ.

Αυτοκέφαλος Μητρόπολις Μαυροβουνίου (2)
Ο Μητροπολίτης Σκανδερίας και Παραθαλασσίας, Αρχιεπίσκοπος
Τσετινίας, Ἐξαρχος του ιερού θρόνου Πεκίου,
Δεσπότης (Βλαδίκας) Μαυροβουνίου και Βέρδης, κ. Πέτρος
Πέτροβιτς.

Η διχογνωμία στις εκκλησιαστικές πηγές στα μέσα του ΙΘ' αιώνα περί της μητροπόλεως Μαυροβουνίου γίνεται άμεσα αντιληπτή. Η γενική διατύπωση της μητρόπολης Μαυροβουνίου ως μίας αυτοκέφαλης Εκκλησίας στερείται των βασικών εκκλησιαστικών αρχῶν για τους εξής λόγους: 1) Η αναφορά σε μητρόπολη και όχι σε αρχιεπισκοπή, χωρίς Ιερά Σύνοδο ως μίας αυτοκέφαλης Εκκλησίας, την χρονική στιγμή που η ίδια χηρεύει⁴¹ (περίοδος ύστερα του θανάτου του μητροπολίτη Πέτρου Β', 1851-1857) βρίσκεται σε αντίθεση με την εκκλησιαστική τάξη εκφραζόμενη στους κανόνες δ', ε' και στ' της Α' Οικουμενικής Συνόδου όπου σημειώνεται: «ἐξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους, συμψήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων, καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιῆσθαι»⁴². 2) Το θέμα διατύπωσης μίας μητρόπολης αυτοκέφαλης εντός ορίων μίας «πολιτικής περιοχής» (Μαυροβουνίου) και όχι ενός διεθνῶς αναγνωρισμένου κράτους με σαφῶς διατυπωμένα

³⁵ Βλ. ὅπου παρ. σελ. 529.

³⁶ Βλ. ὅπου παρ. σελ. 513.

³⁷ Романовић 2004, 203.

³⁸ Ράλλης & Πότλης 1855, 529.

³⁹ Ράλλης & Πότλης 1852a, ιθ'.

⁴⁰ Ράλλης & Πότλης 1855, 529.

⁴¹ Букчић 2021, 285.

⁴² Ράλλης & Πότλης 1852b, 122.

σύνορα⁴³, διαφέρει των κανόνων αρχών παραχωρήσεως αυτοκεφάλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Παράδειγμα παραχωρήσεως αυτοκεφάλου καθεστώτος είναι η αρχιεπισκοπή Αθηνών, η οποία λαμβάνει το αυτοκέφαλο από την Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως αφού έχει προηγηθεί η δημιουργία διεθνώς αναγνωρισμένου κράτους. Επίσης, η Εκκλησία της Σερβίας, η οποία λαμβάνει το αυτοκέφαλο, ως διεθνώς αναγνωρισμένο κράτος, από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως το 1879. Το ίδιο έχει συμβεί και στις υπόλοιπες νεότερες Ορθόδοξες Εκκλησίες.

Η θεώρηση της «*Τάξεως των θρόνων*» στο έργο του επισκόπου Νικόδημου Μίλας

Στα τέλη του ΙΘ' αιώνα, ο νέος επίσκοπος Ζάρας και Ιστρίας Νικόδημος Μίλας (1845-1915), τον χρόνο της εκλογής του (1890) για επίσκοπο της αναφερόμενης επαρχίας συντάσσει ένα περίφημο έργο υπό τον τίτλο «*Κανονικό Δίκαιο*». Κατά μαρτυρία του ίδιου, η οποία αναφέρεται στη εισαγωγή του έργου του, ο Νικόδημος προσπαθεί να κάνει μία συστηματική έκθεση του εκκλησιαστικού δικαίου, το οποίο επικρατεί την εποχή του στην ορθόδοξη εκκλησία⁴⁴. Το έργο αυτό γνωρίζει μεγάλη απήχηση στον ορθόδοξο κόσμο, ήδη πριν την β' και βελτιωμένη έκδοσή του το 1902 και μεταφράζεται στην ρωσική, στη γερμανική και στην ελληνική γλώσσα⁴⁵.

Εξχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκκλησιαστική οργάνωση στην οποία υπάγεται η επισκοπή του Νικόδημου Μίλας. Το 1873 ύστερα από τις κρατικές μεταρρυθμίσεις στην Αυστροουγγαρία, με την διαμεσολάβηση της Μοναρχίας, δημιουργείται η μητρόπολη Βουκοβίνης και Δαλματίας⁴⁶. Η έδρα της νεοσύστατης μητρόπολης βρίσκεται στην σημερινή νότιο-δυτική Ουκρανία, στην πόλη Τσέρνιβτσι (Чернивци), στην επαρχία Βουκοβίνης. Υπό την δικαιοδοσία της μητρόπολης βρίσκεται η ίδια η μητρόπολη Τσέρνιβτσι και οι δύο επισκοπές της Αδριατικής, οι οποίες εξαιρούνται από την δικαιοδοσία της αρχιεπισκοπής Καρλοβίτζης, η επισκοπή Κατάρρου και Ραγούσας και η επισκοπή Δαλματίας και Ιστρίας. Η Ιεραρχία, λόγω αποστάσεως, συνεδριάζει στην Βιέννη.

Στο Κανονικό του Δίκαιο, ο επίσκοπος Ζάρας και Ιστρίας Νικόδημος Μίλας, δύο φορές αναφέρεται στις αυτοκέφαλες εκκλησίες. Η πρώτη αναφορά γίνεται στο κεφάλαιο Β', το οποίο έχει τον τίτλο «*Εξχωριστές πηγές εκκλησιαστικού δικαίου*», σελίδες 139-165, ενώ η δεύτερη στην ενότητα υπ. αριθμ. 87 με ονομασία «*Σημερινές αυτοκέφαλες εκκλησίες*», σελίδες 325-336. Κατά την σύνταξη των δύο κειμένων, ο επίσκοπος Ζάρας χρησιμοποιεί δύο σύγχρονα για την εποχή του έργα: Το Σύνταγμα των καθηγητών Ράλλη και Ποτλή και το Συνταγμάτιον του Χρυσάνθου, πατριάρχη Ιεροσολύμων⁴⁷. Επίσης, προς συγγραφή των κειμένων ο Μίλας χρησιμοποιεί και τον κατάλογο, την έκθεση των θρόνων της Ορθόδοξης Εκκλησίας που δημοσιεύθηκε στο «*Христианское Чтение*», το έτος 1868. Σε σύγκριση με τον Αθηναϊκό κατάλογο, στον κατάλογο του 1868, στην θέση Η' ως αυτοκέφαλη εκκλησία αναφέρεται η νεοσύστατη μητρόπολη Σιμπίου. Η ίδρυσή της πραγματοποιείται στην σύνοδο της Καρλοβίτζης το έτος 1864⁴⁸.

⁴³ Η τάξις αυτή επαγιάθη ως τον Θ' αιώνα, όπως μαρτυρεί ο πατριάρχης Μέγας Φώτιος (890): Τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ μάλιστα τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις συµμεταβάλλεσθαι εἴωθε.

⁴⁴ *Покушао бих да систематски изложим право, које данас важи у православној цркви*. Милаш 1902, III.

⁴⁵ Βλ. όπου παρ.

⁴⁶ Βλ. όπου παρ. σελ. 332.

⁴⁷ Βλ. όπου παρ. σελ. 139.

⁴⁸ Βλ. όπου παρ. σελ. σελ. 331.

Συντάσσοντας τα δύο προαναφερόμενα κεφάλαια περί των αυτοκεφάλων ορθόδοξων εκκλησιών, ο Μίλας ακολουθεί την πράξη της εποχής εκείνης. Η πράξη αφορά, όπως άλλωστε και στην περίπτωση των Αθηναίων καθηγητών, την σημείωση των «μεταβολών» που συμβαίνουν στους θρόνους της Ορθόδοξης Εκκλησίας μετά την έκδοση του τελευταίου καταλόγου. Ο επίσκοπος Ζάρας και Ιστρίας Νικόδημος Μίλας γράφοντας τα κεφάλαια του έργου του, βασιζέται στην εκκλησιαστική κατάσταση, η οποία επικρατεί στην Ορθόδοξη Εκκλησία την περίοδο συγγραφής του έργου. Την επίπτωση των τάσεων αυτών συναντάμε στην εισαγωγή του κεφαλαίου «*Ξεχωριστές πηγές εκκλησιαστικού δικαίου*». Στο ίδιο κεφάλαιο, στην σελίδα 139, ο Μίλας στον κατάλογο δανειζόμενο από τον Ε΄ τόμο Συντάγματος, των καθηγητών Ράλλη και Ποτλή, προσθέτει άλλες πέντε εκκλησιαστικές οργανώσεις ως αυτοκέφαλες εκκλησίες. Η «*Τάξη*» ή ο κατάλογος των αυτοκεφάλων εκκλησιών του επισκόπου Νικόδημου Μίλας έχει ως εξής: 1. Κωνσταντινουπόλεως, 2. Αλεξάνδρειας, 3. Αντιοχείας, 4. Ιεροσολύμων, 5. Κύπρου, 6. Ρωσίας, 7. Καρλοβίτζης, 8. Σινά, 9. Μαυροβουνίου, 10. Η εκκλησία στο βασίλειο Ελλάδος, 11. Σιμπίου, 12. Βουλγαρίας, 13. Τσέρνιβτσι – Δαλματίας, 14. Η εκκλησία στο βασίλειο Σερβίας και 15. Η εκκλησία στο βασίλειο Ρωμανίας⁴⁹. Οι πέντε τελευταίες Ορθόδοξες Εκκλησίες χρονολογικά μετά την συγγραφή του Αθηναϊκού καταλόγου γίνονται ανεξάρτητες. Τρεις από αυτές γίνονται αυτοκέφαλες και ανεξάρτητες μέσω της απόφασης της αρμόδιας εκκλησιαστικής αρχής, ενώ οι δύο υπόλοιπες, με την πολιτική απόφαση των κρατών της περιόδου εκείνης στα οποία ανήκουν. Στις περιπτώσεις των Εκκλησιών της Σερβίας⁵⁰ και της Ρουμανίας, η παραχώρηση του αυτοκεφάλου γίνεται με επίσημη απόφαση της Ιεράς Συνόδου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, το 1879 για την πρώτη και το 1885 στην δεύτερη περίπτωση. Η ρουμάνικη μητρόπολη Σιμπίου γίνεται ανεξάρτητη στην σύνοδο της Καρλοβίτζης, η οποία συνεδριάζει το 1864⁵¹. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες, η αναβάθμιση της Βουλγάρικης Εξαρχίας πραγματοποιείται με φερμάνι του σουλτάνου εκδιδόμενο στις 28 Φεβρουαρίου 1870⁵², γεγονός το οποίο προκαλεί σφοδρές αντιδράσεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Παράλληλα, η μητρόπολη Τσέρνιβτσι – Δαλματίας⁵³ γίνεται αυτοκέφαλη με το διάταγμα του βασιλιά της Αυστροουγγαρίας στις 23 Ιανουαρίου 1873.

Μεγάλης σημασίας είναι η συνέχεια της εισαγωγής του κεφαλαίου, στην οποία ο Μίλας με αυστηρώς νομικά κριτήρια εκφράζει την κανονική και νομική θέση των αναφερόμενων εκκλησιαστικών θρόνων εντός των ορίων των κρατών τους. Σύμφωνα με τον ίδιο, από το σύνολο των προαναφερόμενων εκκλησιών μόνον εννέα κατέχουν δικούς τους «*ξεχωριστούς νόμους*» είτε Καταστατικό Χάρτη, αναγνωρισμένο από τις κρατικές αρχές, ενώ οι υπόλοιπες έξι δεν έχουν⁵⁴. Στο σύνολο των τελευταίων αναφερόμενων ανήκει και η μητρόπολη Μαυροβουνίου.

Με αρκετή ευαισθησία ο επίσκοπος Ζάρας αναδεικνύει την εκκλησία στο νεοσύστατο κράτος του Μαυροβουνίου και, σύμφωνα με το αθηναϊκό Σύνταγμα, την κατατάσσει στην ένατη θέση των αυτοκεφάλων εκκλησιών. Την εποχή αυτή το Μαυροβούνιο μοιράζεται τα δυτικά σύνορα με την Αυστροουγγαρία ενώ η μητρόπολη Μαυροβουνίου γειτνιάζει με την επισκοπή Ζάρας και Δαλματίας, της οποίας επίσκοπος είναι ο Νικόδημος Μίλας. Κατά το χρόνο συγγραφής της πρώτης αλλά και της δεύτερης έκδοσης του Κανονικού Δικαίου, μητροπολίτης Μαυροβουνίου είναι ο Μητροφάνης Μπαν. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η καταγωγή του τελευταίου αναφερόμενου ιεράρχη. Ο ίδιος κατάγεται από σέρβικη οικογένεια της Μπόκας

⁴⁹ Βλ. όπου παρ. σελ. 139.

⁵⁰ Ταρνανίδης 2002, 104-105.

⁵¹ Милаш 1902, 331.

⁵² Λόης 2012, 177-178

⁵³ Милаш 1902, 332.

⁵⁴ Βλ. όπου παρ. σελ. 139 -140.

της τότε Δαλματίας, ενώ πριν εκλεγεί ηγούμενος της μονής Μόρατσα, ήταν κληρικός της επισκοπής Ζάρας και Δαλματίας.

Δύο είναι τα βασικά επιχειρήματα, τα οποία χρησιμοποιεί ο Μίλας σχετικά με την υποστήριξη της θέσεως περί «ανεξαρτησίας»⁵⁵ της μητρόπολης Μαυροβουνίου:

Το πρώτο ότι η εκκλησία του Μαυροβουνίου με την κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου, στις 11 Σεπτεμβρίου 1766, ανεξαρτητοποιείται⁵⁶. Το επιχείρημα αυτό ο Μίλας στηρίζει στο γεγονός πως στο Μαυροβούνιο μετά την κατάργηση του Σερβικού Πατριαρχείου, περίοδο θεοκρατίας, και οι δύο εξουσίες, πολιτική και εκκλησιαστική, ενώνονται σε ένα πρόσωπο: τον μητροπολίτη Μαυροβουνίου. Όμως προς υποστήριξη του ανωτέρω επιχειρήματος περί ανεξάρτητης μητρόπολης Μαυροβουνίου ο Μίλας δεν παραθέτει καμία απόφαση, έγγραφο ή Τόμο.

Το δεύτερο επιχείρημα είναι σίγουρα σπουδαιότερης σημασίας για το αντικείμενο της μελέτης μας. Σύμφωνα με αυτό την ανεξαρτησία της μητρόπολης Μαυροβουνίου αναγνώρισε και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Συγκεκριμένα αναφέρει: «*την ανεξαρτησία της μητρόπολης Τσέτινιε αναγνώρισε και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως*»⁵⁷. Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι στηρίζει την θεωρία περί του αυτοκεφάλου της μητρόπολης, επειδή μετά την κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου, με την απόφαση του σουλτάνου Μουσταφά Γ' (1757-1774), η εκκλησιαστική δικαιοδοσία του Σερβικού Πατριαρχείου περιήλθε στην Μεγάλη Εκκλησία το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Όμως και πάλι τη θέση αυτή δεν την θεμελιώνει με κάποιο επίσημο έγγραφο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Στην υποσημείωση - παραπομπή, υπ. αριθμ. 18, την οποία εισάγει στο τέλος της πρότασης, ο επίσκοπος Ζάρας παραπέμπει στο έργο των Αθηναίων καθηγητών Ράλλη και Ποτλή, στον Ε' τόμο του Συντάγματος, όπου η μητρόπολη χαρακτηρίζεται ως αυτοκέφαλη: «Ατ. СИНТ. V, 529: Αυτοκέφαλος μητρόπολις Μαυροβουνίου»⁵⁸.

Πρόδηλο γίνεται πως ο επίσκοπος Νικόδημος Μίλας συντάσσοντας το νομικό του έργο και αναφερόμενος στο ζήτημα της ανεξαρτησίας της μητρόπολης Μαυροβουνίου χρησιμοποιεί το έργο των Αθηναίων καθηγητών Ράλλη και Ποτλή, γραμμένο προς τις ανάγκες νεοϊδρυθέντος κλάδου του Εκκλησιαστικού δικαίου της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά και γενικότερα για άλλες ανάγκες, ως επίσημη απόφαση και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ο επίσκοπος Νικόδημος Μίλας, γράφοντας τους παραγράφους του έργου του σχετιζόμενους με την μητρόπολη Μαυροβουνίου, παγιδεύεται από την γνωστή αναφορά στο εξώφυλλο του Ε' τόμου «*Εγκρίσει*». Συγκεκριμένα αναφέρει: «*Εγκρίσει τής Αγίας και Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας και τής Ιεράς Συνόδου τής Εκκλησίας τής Ελλάδος*». Την αναφορά «*έγκριση*» ο Νικόδημος αποδέχεται ως απόδειξη της αναγνώρισεως και εκ μέρους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ο δε σύνδεσμος «*και*» ύστερα από την αναφορά του Πατριαρχείου προϋποθέτει και την αναγνώριση εκ μέρους της Εκκλησίας της Ελλάδος. Όμως η λέξη «*Εγκρίσει*» που αναφέρεται στα εξώφυλλα όλων των τόμων του Συντάγματος συνδέεται εκτός από, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, την μητρική αποδοχή και επιδοκιμασία του έργου από την Μεγάλη Εκκλησία⁵⁹, με την έννοια της στενής συνεργασίας των συγγραφέων στο θέμα των διορθώσεων και παρατηρήσεων στα κείμενα της εκδόσεως σύμφωνα με τον λόγο της

⁵⁵ Самосталност.

⁵⁶ Милаш 1902, 329 - 330.

⁵⁷ Самосталност цетињске митрополије признала је и цариградска патријаршија. Вл. όπου παρ. σελ. 330.

⁵⁸ Вл. όπου παρ.

⁵⁹ Ράλλης & Πότλης 1852α, ιθ'.

εποχής, πρεσβύτερο καταγόμενο από την Τσαρίτσανη της Θεσσαλίας, Μέγα Οικονόμο και Έξαρχο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Κωνσταντίνο τον εξ Οικονόμων⁶⁰.

Οι απόψεις του Μίλας περί του αυτοκεφάλου της μητρόπολης Μαυροβουνίου, εκφραζόμενες στο νομικό του έργο «Κανονικό Δίκαιο», μέσω του ίδιου του έργου εισέρχονται στην σερβική και παγκόσμια λογοτεχνία του ΙΘ΄ και Κ΄ αιώνα.

Άξιο αναφοράς είναι, ότι ο Νικόδημος Μίλας, παράλληλα με την συμπλήρωση και την περάτωση των εργασιών στην β΄ και βελτιωμένη έκδοση του Κανονικού Δικαίου (1902), συνδέεται και με την σύνταξη του Συντάγματος της Ιεράς Συνόδου και του Συντάγματος του Εκκλησιαστικού δικαστηρίου της Εκκλησίας στο Μαυροβούνιο.

Η εποχή που προηγείται της εκδόσεως του Κανονικού Δικαίου, η «περιοχή» Μαυροβουνίου σύμφωνα με τις αποφάσεις του Αγίου Στέφανου (Μάρτιος 1878)⁶¹ και στην συνέχεια με το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878, αναγνωρίζεται διεθνώς ως ανεξάρτητο κράτος⁶². Κυβερνήτης του Μαυροβουνίου είναι ο Νικόλαος Α΄ Πέτροβιτς, απόγονος της μεγάλης δυναστείας των Πέτροβιτς, από το χωριό Νjeguši. Κατά το χρόνο συγγραφής της πρώτης αλλά και της δεύτερης έκδοσης του Κανονικού Δικαίου, μητροπολίτης Μαυροβουνίου είναι ο Μητροφάνης Μπαν, με καταγωγή από σερβική οικογένεια της Δαλματίας⁶³.

Το πρώτο αναφερόμενο έργο, το Συντάγματα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας στο Μαυροβούνιο, εκ μέρους του άρχοντα του Μαυροβουνίου, Νικόλαου Α΄, εγκρίνεται στις 30 Δεκεμβρίου του 1903 ενώ το δεύτερο, το Σύνταγμα του Εκκλησιαστικού δικαστηρίου στο Μαυροβούνιο, δύο μέρες αργότερα, την 1η Ιανουαρίου του 1904⁶⁴. Σύμφωνα με το πρώτο και το δεύτερο άρθρο του Συντάγματος της Ιεράς Συνόδου, η Ορθόδοξη Εκκλησία στο Μαυροβούνιο είναι αυτοκέφαλη μητρόπολη αποτελούμενη από την αρχιεπισκοπή Τσέτινιε και την επισκοπή Ζαχουμίου – Ράσκακας⁶⁵.

Βιβλιογραφία

Αγγελόπουλος Α. (1984). *Η Σερβική Ορθόδοξος Εκκλησία. Ο κόσμος της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Αγγελόπουλος Α. (1967a), *Πέτρος Α΄ Μητροπολίτης Μαυροβουνίου*, Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος Ι. Αθήνα.

Αγγελόπουλος Α. (1967b), *Πέτρος Β΄ ο Νιέγος*, Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος Ι. Αθήνα.

Γόνης Δ. (2001). *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας*. Αθήνα: Αρμός.

Κατσαροπούλου Μ. (2004). *Ιστορία του Μαυροβουνίου - Από το συνέδριο του Βερολίνου μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.

Λόης Γεώρ. Νεκ. (2012). *Εξαρχία Βουλγαρική*. Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια (ΜΟΧΕ), τόμος 7, Αθήνα, σσ. 177-178.

Λόης Γεώρ. Νεκ. (2017). *Ιστορίας της Σερβίας. Πολιτική και Εκκλησιαστική*, Έννοια, Αθήνα.

⁶⁰ Βλ. όπου παρ. ιη΄ - ιθ΄.

⁶¹ Κατσαροπούλου 2004, 47.

⁶² Јовановић 1981, 445-446.

⁶³ Стаматовић 2014, 513-514.

⁶⁴ Дурковић-Јакшић 1991, 64.

⁶⁵ Βλ. όπου παρ. σελ. 66.

Λόης Γεώρ. Νεκ. (2008), *Το εκκλησιαστικό καθεστώς της Μητροπόλεως Μαυροβουνίου από την διακοπή της λειτουργίας του Πατριαρχείου Πεκίου (1766) έως της ανασυστάσεως αυτού (1920)*. Εκκλησιολόγος, Πάτρα.

Παντελεήμονας Ροδόπουλος Μητροπολίτης (2008), *Το Αυτοκέφαλο εις την Ορθόδοξον Εκκλησίαν και ο τρόπος ανακηρύξεώς του. Η Ορθόδοξος Εκκλησία εις το Μαυροβούνιον*, Μελέται Β'. Νομοκανονικά – Ιστορικοκανονικά και άλλα, ΠΠΜ, Θεσσαλονίκη, σσ. 297-304.

Ράλλης Γ. Α. & Πότλης Μ. (1852a). *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων* (Vol. I). Αθήνα: Εκ της τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος.

Ράλλης Γ. Α. & Πότλης Μ. (1852b). *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων* (Vol. II). Αθήνα: Εκ της τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος.

Ράλλης Γ. Α. & Πότλης Μ. (1855). *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων* (Vol. V). Αθήνα: Εκ της τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος.

Ταρνανίδης Ι. (2002). *Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας*. Θεσσαλονίκη: Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

Φειδάς Ι. Β. (1994) *Εκκλησιαστική Ιστορία* (τόμος II). Αθήνα.

Χρυσάνθου π. Ι. (1715). *Συνταγματίον*, Εν τη κατά το Τεγόβυστον της Ουγγροβλαχίας αγιότατη Μητρόπολει.

Дурковић-Јакшић Љ. (1991). *Митрополија Црногорска никада није била аутокефална*. Београд – Цетиње: Штампарија Српске патријаршије.

Букић Д. (2021). *Атинска Синтаγμα из 1855. године и "аутокефалност" Православне цркве у Црној Гори*. Зборник: Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Ниш: Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије.

Јовановић Р. (1981). *Црна Гора 1851-1878*. Историја српскога народа, т. VI. Београд: Српска књижевна задруга.

Милаш Н. (1902). *Црквено Право*. Мостар: Издавачка књижарница Пехара и Кисића.

Милићевић Ј. (1981). *Црна Гора 1797-1851*. Историја српскога народа, т. VI. Београд: Српска књижевна задруга.

Петар I П. (1935). *Посланице митрополита црногорског Петра I*. Цетиње: Издање цетињског издавачког друштва.

Радић Р. (2022a). *Црквено-политичке прилике на балканском простору (1198-1205)*. Зборник: Византијско – Словенска чтенија V. Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије.

Радић Р. (2022b) *Оснивање Епископије дабарске и њена хијерархијска позиција унутар Српске архиепископије*. Зборник: Осам вијекова митрополије Дабробосанске. Пале: Филозофски факултет Пале, Богословски факултет „Свети Василије Острошки“.

Стаматовић А. (2014). *Историја Митрополије црногорско-приморске до 1918 године*. Цетиње: Светигора.

Стојановић, Љ. (1902). *Стари српски записи и натписи*, књига I. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Томановић Ј. (2004). *Петар II Петровић - Његош као владалац*. Нови Сад – Србиње: Добрица књига.

Radovan Radic

**THE INFLUENCE OF PROFESSOR RALI AND POTLI SYNTAGMA VOLUME V
ON EDUCATION THEORIES ABOUT THE AUTOCEPHALY
OF THE METROPOLIS OF MONTENEGRO**

The autocephaly of the Metropolis of Montenegro is a topic that has been a stumbling block among the faithful people of the Church of Christ in recent decades. In their presentations, supporters of autocephaly as an argument for the autocephaly of the metropolis use the work of professors Rali and Potli, Syntagma V, in which the metropolis is characterized as autocephalous.

Two Athenian professors, Georgios Ralis and Mihail Potlis, after the liberation of their homeland from heavy Ottoman slavery, composed one capital work, Syntagma, for the needs of the newly founded Athenian law faculty. The work of the Athenian professors becomes the basic source and second argument for Bishop Nikodim Milas of Zadar when writing pages about the autocephaly of the Metropolis of Montenegro in his capital section "Church Law"

An interesting church-historical fact is that the invitation of the King of Montenegro Nikola I, Milas connects with writing the Constitution of the Holy Synod as well as the Church Court of the Metropolis in Montenegro.